

Ilxom JO'RAYEV,
GulDU Tarix kafedrası o'qituvchisi
 E-mail: *ijurayev90@gmail.com*
 Tel: (88)905 50 90

O'z FA MAM katta ilmiy xodimi, t.f.d. G'.B.Boboyorov taqrizi asosida

HISTORICAL VILLAGE OF NAKURT IN ETNOGRAPHIC PLATES

Annotation

In the article, the author analyzes the history of the first village of Nakurt, its geographical location, the way of life of the villagers in the early and developed middle ages, trade-craft relations, as well as historical evidence in the works of scientific researchers, and makes important conclusions.

Key words: Nakurt, Nurota, Garasha, Okhum, Sintob, Kuvkalla, Nakurutsoy, Garashasoy, "Russian Turkestan" collection, Morguzar, Koytash, Oktog and Karatog, Bogdon, Sintob, Savruk, Kyzylkum, Otakurgan, Sarkurgan.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ДЕРЕВНЯ НАКУРТ В ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ПЛАСТИНАХ

Аннотация

В статье автор анализирует историю первого села Накурт, его географическое положение, быт жителей села в раннем и развитом средневековье, торгово-ремесленные отношения, а также исторические свидетельства в трудах ученых. исследователей и делает важные выводы.

Ключевые слова: Накурт, Нурота, Гараша, Охум, Синтоб, Кувкалла, Накурусой, Гарашасой, сборник «Русский Туркестан», Моргузар, Койташ, Октог и Каратог, Богдон, Синтоб, Саврук, Кызылкум, Отакурган, Сартурган.

TARIXIY NAKURT QISHLOG'I ETNOGRAFIK LAVHALARDA

Annotatsiya

Maqolada ilk Nakurt qishlog'i tarixi, geografik joylashuvi, ilk va rivojlangan o'rta asrlardagi qishloq aholisining turmush tarsi, savdo-hunarmandchilik aloqalari, shuningdek, ilmiy tadqiqotchilar asarlaridagi tarixiy dalillar asosida muallif tomonidan tahlil qilinadi va muhim xulosalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Nakurt, Nurota, Garasha, O'xum, Sintob, Quvkalla, Nakurutsoy, Garashasoy, "Russkiy Turkestan" to'plami, Morguzar, Qo'ytosh, Oqtog' va Qoratog', Bog'don, Sintob, Savruk, Qizilqum, Otaqo'rg'on, Sartqo'rg'on.

Kirish. Nurota tog' tizmasining janubiy-g'arbiy tarmog'ida, Nakurutsoy havzasida joylashgan qadim tarixga ega bo'lgan tarixiy qishloq bu Nakurutdir. Nakurt deganda asosan baland tog'lar bilan o'ralgan o'ziga xos go'zal maydonni egallagan soy va jilg'a bo'yli ko'z oldimizga keladi. Bu qishloq bugungi kunda ma'muriy-hududiy jihatdan Samarqand viloyati Poyariq tumaniga qarashli[1]. Nakurt qishlog'i Jizzax vohasiga chegaradosh hududlarda joylashgan bo'lib bu qishloq tarixi bevosita Jizzax bilan bog'liq holda kechgan. Asosiy aholisi o'zbeklarning turkman urug'i vakillari bo'lib fanda ularni umumiy bir nom bilan "turkman juzlar" yoki "Nuroto turkmanlari" deb atashadi. Qishloq janub va janubiy - sharq tomondan Ko'lto'sin, shimol va shimoliy - g'arb tomondan asosan tojik etnosi yashaydigan O'xum, Sintob, sharq tomondan Garasha, g'arb tomondan Quvkalla qishloqlari bilan chegaradosh[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'lumki, ilk o'rta asrlar Jizzax vohasini etnografik tadqiqotlari o'rganilar ekan, Jizzax vohasining ijtimoiy-siyosiy davri bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgani ko'zga tashlanadi[1]. Biroq bu masalaga chuqurroq yondashilsa, Jizzax vohasining etnomadaniy tarixi nisbatan kam o'rganilganligi ko'zga tashlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologiyasi analiz va sintez, tadjriylik, tarixiy-qiyosiy, ob'ektivlik, davriy-muammoviy va retrospektiv tahlil etishga asoslanadi. Bugungi kunda dunyo fanida tarixiy tadqiqotlar bo'yicha qo'lga kiritilayotgan yutuq va yangiliklardan, ayniqsa, ko'pchilik dunyo olimlari tomondan qabul qilingan tadqiqot usullari va yondashuvlardan imkon qadar foydalanishga harakat qilindi. Tadqiqot yondashuvlariga asoslangan holda umumjahon tarixiy jarayonlar doirasida ilk o'rta asrlarda Jizzax vohasi tarixining kontseptual masalalari qarab chiqiladi. Tadqiqot vazifalarining amalga oshirilishi Markaziy Osiyo tarixida mavjud bo'lgan etnomadaniy tadqiqotlar voha tarixini tadqiq etishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. İlk o'rta asrlarda Jizzax vohasining tarixida muhim o'rin egallagan Nakrut qishlog'i hududlarida istiqomat qilgan aholi eng qadimgi tarixi haqidagi ma'lumotlar bizgacha kam yetib kelgan. Chunki shu paytga qadar qishloq va unga tutash hududlarda maxsus arxeologik izlanishlar olib borilmagan. Ammo, uning atrofidagi soy irmoqlarining toqqa tutash qismlaridagi o'ydin-chuqur bo'lib ketgan tepaliklar, tosh uylar, qadimgi qabrlarning qoldiqlari bu yerlarda tarixning uzoq davrlarida ota bobolarimiz, uzoq ajdodlarimiz yashaganligidan dalolatdir[3]. İlk o'rta asrlarda Nurota tog'i va uning atrofidagi qishloqlar qadimgi So'g'diyona va Ustrushona davlatining chegara hududlari bo'lib kelgan. O'z navbatida tog' uzoq tarixiy davrlarda shimol va janub, sharq va g'arbn bog'lovchi o'ziga xos bar'er vazifasini o'tab kelgan. O'rta asrlarda ushbu mintaqalarda istiqomat qilgan aholi turk xoqonligi, arab xalifaligi, Chig'atoy ulusi, temuriylar davlati tarkibida bo'lganlar[4]. So'ngi o'rta asrlarning boshiga kelib, ya'ni XVI – XVII asrlarda Nakrut va unga tutash qishloqlar shayboniylar, ashtarxoniyalar davlatlari qo'l ostida bo'lgan. XVIII asr o'rtalarida ya'ni, 1753-1756 yillarda Buxoro amirligi rasman o'z faoliyatini boshlagach, qishloq amirlikning Nurota bekligi tasarrufiga kiritiladi. Nurota tog'ining shimoliy va janubiy tarmog'idagi barcha qishloqlar Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashganligi bois, tog'ning shimoliy tarmog'ida yastanib yotgan bepoyon Qizilqum cho'llari bo'ylab harakatlangan savdo karvonlari toqqa tutash qishloqlardan oqib tushuvchi buloqlar va soylardan suv jamlab, yana o'z yo'llarida davom etganlar. Bunda Beshbarmaq ota, Rozmas, Bobomo'la cho'qqilaridan oqib tushuvchi Nakurutsoy, Garashasoy hamda O'xumsoy suvlari karvondagi savdogarlar va yo'lovchilar uchun hayot manbai bo'lganligi shubhasiz[5]. Qishloq tarixi haqidagi yozma manbalarning aksariyati XIX asrning ikkinchi va XX asr birinchi yarmiga taaluqli. Jumladan, XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran chor Rossiyasi hukumatining alohida mutaxassislari o'lkani o'rganish uchun maxsus izlanishlar olib bora boshlaydilar. Bu jarayon XX asr 30 yillarigach davom etgan. Ana shunday ekspeditsiyalar Nurota, Oqtog' va Qoratog', Zarafshon, Morguzar tog' tizmalarini etaklarida joylashgan qishloqlarga ham uyushtiriladi. Tarixiy manbalar va hujjatlar qayd etilishicha, ushbu mutaxassislar aksariyati qishloqlarning topografik va geologik tuzilishi, joylashishi, aholining etnik va joylashuv xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni o'sha

davrdavda Turkiston o'lkasida chop etilgan va mahalliy matbuotlarda taqdimnomalar, hisobotlar, statistik ma'lumotlar ko'rinishida yoritib boranganlar. Shunisi e'tiborga molikki, mavjud tarixiy manbalar va arxiv ma'lumotlarini o'rganishlar shuni ko'rsatdiki, Nakrut qishlog'i o'z davrida uning atrflarida joylashgan qishloqlarni birlashtirib turuvchi o'ziga xos etnokontakt hududi bo'lgan[6]. Tadqiqotlar jarayonida Turkiston o'lkasini o'rganish uchun yuborilgan qator mutaxassislar, olimlar, harbiylarning hisobotlarida Nakrut qishlog'i haqida tarixiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar talaygina ekanligi aniqlandi. Jumladan, o'lka xalqlari tili, urf-odatlar hamda turmush tarzining yetuk bilimdonlaridan biri A.D.Grebenkinning "Russkiy Turkestan" to'plami (sbornik) dagi "Uzbeki" maqolasida Nakrut qishlog'i haqida ilk tarixiy etnografik ma'lumotlar uchraydi. Unda muallif qishloqda istiqomat qiluvchi turkman urug'iga mansub o'zbeklar haqida ayrim ma'lumotlarni berib o'tadi. Nurota vohasi aholisi turmush tarzi, madaniyati, aholining etnik tarkibi haqidagi ma'lumotlar qatorida rus mutaxassisi A.P.Xoroshxinning bergan ma'lumotlari anchagina salmoqli. U tog'ning har ikki tarmog'ida joylashgan nayman, saroy, turkman, burqut, mang'it kabi o'zbek urug'lari haqida yozar ekan, o'zbek-turkmanlar haqida ham anchagina ma'lumotlarni berib o'tadi[7]. Xususan, 1871-yilda Toshkentda chop etilgan markaziy nashrlardan biri "Turkestanские ведомости" gazetasida "Istoriko-etnograficheskie etyudo'. Narodo' Sredney Azii" maqolasida aynan o'zbek-turkmanlarning etnogenezi va boshqa ayrim etnik xususiyatlariga urg'u beradi va birinchi marotaba Nakrut qishlog'i haqida tarixiy etnografik qaydlarni berib o'tadi[8]. Nurota tog' tizmasi atrofida istiqomat qiluvchi aholi etnik tarkibi haqidagi ma'lumotlar XIX asr oxiri - XX asr 20 yillariga doir ba'zi statistik ma'lumotlarda ham uchraydi. Ular qatorida Nakrut qishlog'i va unga tutash mintaqalarda istiqomat qiluvchi o'zbek-turkmanlar haqidagi ma'lumotlar anchagina e'tiborga molik. Jumladan, XX asrning 20 - 30 yillaridan boshlab Turkiston Xalq komissarligi tashabbusi bilan Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on, Jizzax uездlariga maxsus etnografik ekspeditsiyalar uyushtirilgan[9]. Xuddi shunday ekspeditsiyalar M.S.Andreev boshchiligida Nurota tog' tizmasi atroflaridagi aholi punktlarida va unga tutash Qizilqum cho'liga amalga oshirilgan. I.I.Zarubin boshchiligida esa Jizzax uездining Forish, Sintob, Qoratosh, Nakrut, Bog'don, To'sin volostlariga uyushtirilib, anchagina statistik hamda etnografik ma'lumotlar to'plangan. Ma'lumki 1867-yilda o'lkada Turkiston general-gubernatorligi tashkil etiladi[10]. Masalaning e'tiborga molik jihati shundaki, Nakrutning Nurota, Morguzar, Qo'ytosh, Oqtog' va Qoratog' oralig'idagi aholi punktlarini bog'lab turuvchi yo'l chorrahasida joylashganligi inobatga olinib, shu yili Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on uezdi tarkibida Nakrut volosti tuziladi. Tez orada u alohida strategik markaz sifatida ish boshlaydi. 1886-yilda "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risida"gi Nizomga muvofiq uning Kattaqo'rg'on dan uzoqligi inobatga olinib, "Turkiston o'lkasini statistik boshqarmasi" qaroriga asosan Jizzax uezdi tarkibiga o'tkaziladi. O'sha paytga oid arxiv ma'lumotlarida keltirilishicha, u Sintob, Bog'don, Urdo'n, To'sin, Yangiqo'rg'on volostlari bilan chegaradosh bo'lgan. Shu tariqa o'z tarkibida 40 yaqin qishloqlarni birlashtirgan Nakrut alohida volost sifatida 1920 yilgacha faoliyat ko'rsatgan. 1904-1905 yillardagi "Samarqand viloyati aholi punktlari" (Naselenno'e punkto' Samarkandskoy oblasti) ma'lumotlariga ko'ra Jizzax uezdi tarkibida Nakrut, Bog'don, Sintob, Savruk, Qizilqum, Otaqo'rg'on, Sartqo'rg'on volostlari bo'lgan. To'sin volosti Kattaqo'rg'on uezdi tarkibida bo'lgan bo'lsa, Nakrut esa Jizzax uezdidagi yirik volostlardan biri hisoblangan[11]. Unga Ilonli, Qoraabdal, Garasha, Sag'ishmon va Urdo'n qishloq jamoalari (selskie obhino') biritirilgan. Hujjatlarda qayd etilishicha Nakrut volostida o'sha paytda 880 ta hovli va 1073 ta o'tovlar bo'lgan. Jami aholi 14 ming 964 kishi bo'lib, shundan erkaklar 8158 ta, ayollar 6806 tani tashkil etgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra Nakrut volostiga jami 36 qishloq qarashli bo'lgan. 1926-yilda O'z SSR Xalq komissarligi Kengashi qaroriga muvofiq O'zbekistonda qaytadan rayonlashtirish tadbirlari o'tkaziladi. Ushbu qarorga asosan Samarqand viloyati tarkibida Poyariq tumani tuziladi. O'lkada yangicha sovet ma'muriy tuzilmalarining tashkil topishi munosabati bilan, Nakrutning volost sifatidagi faoliyati ham tugatiladi[12]. Shu yildan e'tiboran Nakrutning Jizzaxdan uzoqligi inobatga olinib Poyariq tumani tarkibida Nakrut qishloq kengashi (s/o Nakrut) tuziladi. 1920-yilgi aholi ro'yxati ma'lumotlariga ko'ra Nurota tumanida 8000 dan oshiq o'zbek-turkmanlar istiqomat qilgan bo'lsa, Samarqand viloyati bo'yicha 20 mingdan ortiq turkman urug'iga mansub o'zbeklar ro'yxatga olingan. Nakrut va uning atroflarida o'zbek turkmanlar asosan utrli urug' va to'plarga bo'linib qarindoshlardan iborat bo'lgan alohida qishloq va mahallalarda istiqomat qilishgan. O'zbek-turkmanlar aksariyat qishloqlarda g'uj (kompakt) holda yashab kelganlar. XX asr o'rtalariga kelib to'la o'troqlik tarziga o'tgan o'zbek turkmanlar xo'jalikning ushbu turlari bilan shug'ullanib kelgan vohaning boshqa etnoslari va etnik guruhlar bilan mushtarak etnomadaniy aloqada bo'lib kelganlar[13]. Zero, ushbu xalqlarning mintaqa etnomadaniy muhitga to'la moslashishlari uchun ularning ko'p yillar davomida bir hududda yashab, o'zaro xo'jalik aloqada bo'lishlari muhim omil hisoblangan. Bu davrdavda turkmanlar garasha xo'jalari inonad madaniy va xo'jalik-savdo aloqalari o'rnatganlar. Chorvador turkmanlar o'z qoramol, tuya, yilqilarini Garasha xo'jalariga ayriboshlash yoki naqd pulga sotish uchun Garashaga olib kelganlar va mahalliy bozordan xo'l meva, tamaki, hunarmandchilik mahsulotlarini sotib olganliklari to'g'risida Nurota tarixining jonkuyar izlanuvchisi N.Tolipov o'z tadqiqotlarida ko'plab ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Shuningdek qishloq oqsoqollarining og'zaki axborotiga qaraganda Garasha qishlog'ining Qo'rg'on hududidagi bozorda XX asr 50-60-yillarigacha doimiy qoramol, ot, tuya savdolari bo'lib turgan[14]. Asosan xo'jalikning turli ko'rinishlari Nakrut va uning atroflarida qishloqlarida mavjud bo'lib aholi bining natijasida turli etnos va sub etnoslar o'rtasida o'ziga xos madaniy aloqalarni yuzaga keltirgan. Nurota tog' yon bag'rlaridagi qishloqlarda xo'jalikning ikki turi vohaning sug'orma dehqonchiligi va dasht yaylov chorvachiligi o'zaro bir-birini to'ldirib, uyg'unlashib borishi natijasida etnik guruhlararo (turkman, saroy, xo'ja, nayman, mang'it va boshqalar o'rtasida) o'zaro iqtisodiy, madaniy aloqalarni yuzaga keltirgan. Bu tog' atroflarida o'ziga xos xo'jalik-madaniy tipni shakllanishiga turk bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Ilk o'rta asrlarda Jizzax vohasini davlatchiligini tahlil qilish Markaziy Osiyo xalqlari davlatchiligi tarixi, shu jumladan, mazkur mintaqaning davlatchilik an'analari, aholi turmush tarzi haqida muayyan xulosalar qilish imkonini beradi. Avvalo, shuni ta'kidlash joizki, Jizzax vohasini davlat tuzumi Markaziy Osiyo va unga qo'shni hududlarda mavjud bo'lgan davlat uyushmalarining davlatchilik an'analari asosida shakllanishi barobarida, ularni yanada boyitdi va mintaqadagi keyingi siyosiy uyushmalar uchun tamal toshi bo'lib xizmat qildi[15].

ADABIYOTLAR

1. Гребенкин А.Д. Узбеки .... – С. 105-106;
2. Хорошхин А.П. Кызыл-кумский дневник // Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. – Спб., 1876. – С. 398-402;
3. Мошкова В.Г. Некоторые общие элементы о родоплеменном составе узбеков каракалпаков и туркмен // Труды института археологии и этнографии. – Т., 1950. Т. II. – С. 155-159; Туркмены в Среднеазиатском междуречья. – Ашхабад: Ёлым, 1989. – С. 12;
4. Шевяков А. И. О коренном населении Нуратинских гор и прилегающих районов (материалы полевых исследований 1998 - 1999) // Восток. – 2000. – № 2-3;

5. Кармышева Б.Х. Пешерева Е.М. Материалы этнографического обследования таджиков Нуратинского хребта // СЭ. – М., 1964. – С. 22-23.
6. Нурота туркманларининг Нурота тоғларига келиб жойлашиши ҳамда ўзбек халқи таркибидан ўрин эгаллаганлиги ҳақида маълумот олиш учун қаранг: Толипов Файзулла. Мозийга бўйлашган маскан (Гараша қишлоғи ҳақида тарихий этнографик лавҳалар). Т., 2008. Туркмены в Среднеазиатском междуречье. – Ашхабад: "Билым". 1989. – С. 12-31.
7. Всероссийская перепись населения 1920 году. – Т.: ЦСУ Туркестанской Республики, 1926. – С. 24-56.
8. Толипов Ф.С. Мозийга бўйлашган маскан. (Гараша қишлоғи ҳақида тарихий этнографик рисола). Тошкент. 2008.
9. Абдуллаев У. Этнологияда терминология муаммоси // Ўзбекистон этнологияси: янгича қарашлар ва ёндошувлар. – Т., 2004. – Б. 13.
10. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). THE ROLE OF HISTORICAL SOURCES IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE TURKISH EMPIRE. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 2(10), 25-31.
11. Нема́тов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. Марказий Осиё тарихи ва маданияти, 1(1), 122-125.
12. Нема́тов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(6), 14-23.
13. НЕМА́ТОВ, Р. (2023). ХОРАЗМ АФРИҒИЙЛАР СУЛУЛАСИ–ТУРК ХОҚОНЛИГИ СИЁСИЙ АЛОҚАЛАРИ. Journal of Fundamental Studies, 1(7), 16-23.
14. OBID, N., ULUGBEK, M., SHAROF, M., & RUSTAM, N. (2022). SOME CONSIDERATIONS OF THE COUNTRY LIFESTYLE DURING THE PERIOD OF PUBLIC COLLECTIVIZATION. International Journal of Intellectual Cultural Heritage, 2(1), 86-94.
15. Nazarov, O. R., & Nematov, R. A. O. (2020). FROM THE HISTORY OF UZBEKISTAN'S COOPERATION WITH UNESCO. Bulletin of Gulistan State University, 2020(4), 45-49.
16. Ne'matov, R. (2023). ILK O 'RTA ASRLARDA XORAZM TARIKSHUNOSLIGINING O 'ZIGA XOS JIHATLARI. Interpretation and researches, 1(21).
17. Нема́тов, Р. А. У. (2020). Интеллектуальное и культурное наследие узбекского народа. Наука, образование и культура, (4 (48)), 85-87.